

***TLUMACZENIA I POZYCJA PROZY POLSKIEJ W
POLISYSTEMIE LITERATURY HISZPAŃSKIEJ NA
PRZYKŁADZIE QUO VADIS? HENRYKA SIENKIEWICZA***

Magdalena Węgrzyn
Universidad del País Vasco

RESUMEN

La literatura de una nación determinada comprendida como polisistema consiste en la creación en su propia lengua y una serie de traducciones de otros idiomas. Estas traducciones pueden formar un subsistema en dicha literatura que rellene ciertos espacios vacíos que puedan mostrarse en ella. Para llegar a definir el subsistema de traducciones en un polisistema hay que previamente encontrar una serie de normas que definan el orden, causas y modos de la aparición de las traducciones en el polisistema determinado. Basándonos en el ejemplo de las traducciones de la prosa polaca a castellano, en particular, en el caso de una novela, intentamos deducir cuales podrían ser las normas que rijan este proceso.

PALABRAS CLAVE: Traducción, polisistemas, normas, subsistemas de traducciones.

SUMMARY

The literature of a certain nation understood as polisystem consists on the creation in its own language and a series of translations of other

languages. These translations can form a subsystem in this literature that stuffs certain empty spaces that can be shown in her. To end up defining the subsystem of translations in a polysystem there is that previously to find a series of norms that you/they define the order, causes and ways of the appearance of the translations in the certain polysystem. Basing us on the example of the translations of the Polish prose to Spanish, in particular, in the case of a novel, we try to deduce which could be the norms that govern this process.

KEY WORDS: Translation, polysystems, norms, subsystems of translations.

Literatura pojmowana jako polysystem¹ jest dla każdego narodu ważnym elementem w procesie tworzenia jego tożsamości. Istniejący polysystem literacki, który w zależności od wielu czynników, przede wszystkim historyczno-społecznych, podlega w czasie ciągłemu procesowi modelowania i zmiany, w dużym stopniu definiuje dany naród, stanowi jego ciągły punkt odniesienia i pozostaje niewątpliwie jednym z niezbitych dowodów na jego istnienie.²

Dany kanon literacki może zaistnieć w kanonie literackim innego narodu dzięki tłumaczeniom poszczególnych jego dzieł. Nie będzie to oczywiście ten sam kanon, ale jakaś jego część, najprawdopodobniej zmodyfikowana przez poetykę i normy systemu meta. Poszczególne dzieła, które w kanonie rodzimym zajmowały pozycję centralną mogą w kanonie meta przejść na pozycję peryferyjną lub wcale się w nim nie znaleźć. Natomiast dzieła zajmujące w kanonie rodzimym pozycję

---

¹ EVEN-ZOHAR, I. (1990): "Polisystem theory", *Poetics Today*, 11, n° 1, str. 9-85

² EVEN-ZOHAR, I. (1997): <http://w.w.w.tan.rc.il/itamarez/papers>

peryferyjną mogą zająć w kanonie meta pozycję lepszą w stosunku do pierwotnie zajmowanej.

W świetle badań Theo Hermansa tłumaczenia, które do niedawna stanowiły przedmiot badań głównie literatury porównawczej czy badań intertekstualnych w zakresie wspólnych tematów i motywów, stanowiły niejako pomost między dwoma literaturami narodowymi. Nie były jednak postrzegane i rozpatrywane jako całość, czyli ściślej mówiąc system, który może z czasem stworzyć w danej literaturze odrębny podsystem o swoistych cechach i modelach, które będą w większym lub mniejszym stopniu zintegrowane z systemem docelowym (meta). Podsystem ten może zająć bardziej lub mniej centralną pozycję w danej literaturze wpływając na jej poetykę lub dopasowując się i w pewnym stopniu potwierdzając istniejące normy.³ Zarówno w pierwszym jak i w drugim przypadku dany system tłumaczeń zaczyna być faktem w systemie literackim meta a nie, jak to do niedawna sądzono, pomostem między dwoma systemami: „Translations are facts of target cultures. On occasions facts of a special status, sometimes even constituting identifiable (sub)systems of their own, but of the target culture in any event.”⁴ System tłumaczeń w kanonie literackim meta nie tworzy się jednak w sposób chaotyczny czy przypadkowy. Porządek jego powstania przybliży Toury następująco:

On the other hand, translation activities and their products not only can, but do cause changes in the target culture. By definition, that is. Thus, cultures resort to translating precisely as a mayor way of filling in gaps, whenever and wherever such gaps manifest themselves- either as such, or (very often) from a comparative perspective, i.e., in view of a corresponding non-gaps in another culture that the perspective target culture has reasons to look up to and try to exploit⁵

---

³ HERMANS, T. (ed.) (1985): *The manipulation of literature studies in literary translation*, Croom Helm Ltd., Australia, str. 11

⁴ TOURY, G. (1995): *Descriptive translation studies and beyond*, Jon Benjamins, Amsterdam, str. 27

⁵ op.cit

Według teorii Touriego silne polisystemy literackie jak na przykład angielski, francuski czy hiszpański tłumaczone na inne języki w większym stopniu odzwierciedlać będą system rodzimy ponieważ nie tylko oddziałują na system meta za sprawą licznych tłumaczeń ale także poprzez wersje oryginalne dzieł dostępne pewnej liczbie czytelników ze względu na popularność danego języka oraz licznych opracowań i studiów, które powstają na ich temat w języku meta. Inaczej przedstawia się ta kwestia w przypadku polisystemów literackich powstałych w językach mniej popularnych, jak na przykład polskiego, które oddziaływać będą na kanon meta poprzez nieliczne tłumaczenia i przy znikomej pomocy odpowiednich opracowań popularyzatorskich i krytycznych co sprawi, że stworzony przez nie kanon różnić będzie się znacznie od kanonu rodzimego. W wyniku tego może powstać spora różnica między obrazem literatury narodowej dla danego narodu a jej obrazem odbieranym przez osoby należące do kultury języka meta.⁶

Każdy tekst przetłumaczony wypełnia lukę (gap) w polisystemie literackim języka meta. Pojawienie się w polisystemie meta każdej serii tłumaczeń, lub nawet tłumaczenia jednego tekstu znaczącego modeluje w jakimś stopniu polisystem literatury języka meta. Jako że przetłumaczony tekst jest zorientowany na język i kulturę meta winien być rozpatrywany jako jej integralna część. W związku z tym studia opisowe przekładu proponowane przez Gideona Toury nie opierają się na analizie relacji pomiędzy oderwanymi parami tekstów (oryginału i jego tłumaczenia) ale rozciągają się raczej na kulturę języka meta, do której dany tekst ma być przyjęty. Dąży się to głównie do ustalenia ogólnych norm rządzących całym procesem przekładu począwszy od przyczyn i procesu tłumaczenia danego tekstu a skończywszy na odbiorze i umiejscowieniu w danym polisystemie tekstu już przetłumaczonego i opublikowanego.⁷

---

⁶ op.cit

⁷ TOURY, G. (1995): *Descriptive translation studies and beyond*, John Benjamins, Amsterdam, str.65

Przy próbach ustalenia możliwych norm rządzących obecnością prozy polskiej w polisystemie literatury hiszpańskiej natykamy się na obszerny korpus tłumaczeń, ich wznowień oraz licznych adaptacji. Szczególne miejsce w tym zbiorze dzieł zajmują tłumaczenia prozy Henryka Sienkiewicza począwszy od drobnych form jak opowiadania *Janko Muzykant* (*Janko el Músico*) czy *Latarnik* (*El farero*) poprzez trylogię *Ogniem i mieczem* (*A fuego z espada*), *Potop* (*El diluvio*) i *Pan Wołodyjowski* (*El Señor Wołodyjowski*) na *Krzyżakach* i *Quo vadis?* skończywszy. Ostatnia z wymienionych powieści powstała po pobycie pisarza we Włoszech i po okresie starannego gromadzenia materiałów historycznych. Opublikowano ją w 1896 roku a w jedynąście lat później właśnie za nią otrzymuje Sienkiewicz nagrodę Nobla. *Quo Vadis?*, ciesząca się mianem najbardziej popularnej na świecie powieści polskiej przetłumaczona została na ponad pięćdziesiąt języków, przeniesiona na deski teatru a także wielokrotnie zekranizowana.⁸

Aby przybliżyć rozmiar popularności jakie osiągnęło tłumaczenie, a raczej liczne tłumaczenia i adaptacje tej powieści oraz aby móc, choć w pewnym stopniu, ustalić pewne prawidłowości i normy związane z pojawieniem się tego tłumaczenia w polisystemie literatury hiszpańskiej, należy prześledzić, choćby w dużym skrócie, jak kształtowała się w poszczególnych latach jej obecność na hiszpańskim rynku wydawniczym. Pierwszym istotnym zagadnieniem zdaje się być fakt, że *Quo vadis?* zostaje przetłumaczone na hiszpański jeszcze przed przyznaniem Sienkiewiczowi nagrody Nobla. Pierwszy tekst powieści przetłumaczony i opublikowany, który figuruje w katalogach Hiszpańskiej Biblioteki Narodowej pochodzi z roku 1900. Nadaje się mu nieco rozszerzony w stosunku do oryginału tytuł: *Quo vadis? Narración histórica del tiempo de Nerón*, zapewne celem przybliżenia ewentualnemu czytelnikowi tematyki powieści. Jest to edycja ilustrowana, która ukazuje się w Barcelonie w oficynie wydawniczej

---

⁸ PRESA GONZALES, F. (1997): "Literatura polaca", *Historia de las literaturas esclavas*, Ediciones Cátedra, S.A., Madrid, str. 763

spółki Montaner y Simon. Niestety nie wiemy kto jest tłumaczem tego wydania w przeciwieństwie do tłumaczenia wydanego również w Barcelonie, w tym samym roku przez wydawnictwo Maucci dokonanego przez Eduarda Porier. W roku kolejnym ukazuje się na rynku wydawniczym ilustrowana wersja *Quo vadis?* ocenzonej i przetłumaczona przez Bartolome Armenguala poprzedzona prologiem w formie listu autorstwa arcybiskupa Seville. W osiem lat później ukazuje się w Madrycie prawdopodobnie pierwsza hiszpańska wersja *Quo vadis?*, przetłumaczona bezpośrednio z języka polskiego. Autorką tłumaczenia jest Sofia Casanova. Chociaż w latach trzydziestych pojawiają się jedynie nieliczne wydania powieści, popularność jej stopniowo wzrasta w latach czterdziestych, kiedy to ukazuje się czternaście różnych wydań *Quo vadis?* i pięćdziesiątych, w których powieść wydana jest siedemnastokrotnie. Szczyt popularności powieść Sienkiewicza osiąga w latach sześćdziesiątych, kiedy to wydaje się ją aż 35-krotnie. Następnie w latach 70-tych, 80-tych i 90-tych ilość jej wydań, w porównaniu do poprzednich lat wyraźnie maleje.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że okres świetności wydawniczej *Quo vadis?* zbiega się z okresem dyktatury generała Franco. Można by to uzasadnić dydaktycznym charakterem powieści i odpowiednim doborem cech moralnych i charakterologicznych postaci takich jak szlachetna Ligia, niezłomna moralnie kobieta zdolna do wielkich poświęceń w obronie swojej wiary, jej odważny i prawy służący Ursus – poganin nawrócony na chrześcijaństwo, Winicjusz – bogaty obywatel rzymski, który pod wpływem miłości do Ligii przechodzi na chrześcijaństwo i porzuca swój dotychczasowy styl życia, przeciwstawionych postaciom okrutnych i cynicznych Rzymian. Ta historia bohaterskich zmagania pierwszych chrześcijan ze zdemoralizowanym, upadającym światem rzymskich pogan, której tłem historycznym jest Rzym czasów Nerona była prawdopodobnie tekstem „bezpiecznym”, mile widzianym zarówno przez władze świeckie propagujące ideały jedności narodowej wynikającej z przywiązania do historii, pielęgnowania wspólnej tradycji i

zachowania wiary katolickiej jako duszy i podpory narodu, jak i przez dużo mające do powiedzenia w tym okresie władze kościelne ceniące wysoko ścisłą moralność i przywiązanie do wiary.⁹

Fakt, że system polityczno- społeczny dość silnie ograniczający swobody obywatelskie, dysponujący uważną i surową cenzurą przyjął nader życzliwie dzieło Sienkiewicza nie znaczy jednak, że jest ono odbierane przez czytelnika hiszpańskiego jako typowy tekst z okresu dyktatury. Zdaje się bowiem, że powieść nie tylko funkcjonowała w kanonie jako dzieło literackie, którego przesłanie odpowiadało ideologom dyktatury i podobało się jej cenzorom. Istnieje inny, uniwersalny charakter *Quo Vadis?*, jej ciągle aktualne wartości, które sprawiły, że pomimo istnienia innych, również popularnych powieści historycznych o podobnej tematyce jak choćby *Ostatnie dni Pompei* E. Bulwer- Littona, *Fabiola* Wisemana czy *Męczennicy chrześcijaństwa* Chateabrianda, właśnie *Quo vadis?* zdobyło największą popularność. Sienkiewicz zdaje się lepiej niż jego poprzednicy łączyć poszczególne elementy narracji w sposób, który przyciąga szerokie rzesze czytelników i zapewnia powieści nieprzemijającą popularność. Jak stwierdza Carlos Garcia Gual w swojej analizie powieści historycznych i ich ekranizacji:

*Lo que hizo a Sienkiewicz merecedor de tan destacado galardón fue que acertó combinar mejor que sus precursores el dramatismo, la espectacularidad de algunas escenas, los diálogos vivaces, y el buen ritmo de la narración, añadiendo a la trama romántica figuras históricas tan bien dibujadas como el inolvidable Petronio, el vanidoso Nerón, y como de propina los apóstoles Pedro y Pablo, y episodios como el circo con el gigantón Ursus contra el uro salvaje, o la conclusión final, con la muerte de Nerón y la felicidad de los amantes.*¹⁰

⁹ PEDRAZA JIMENEZ, F.G y RODRIGUEZ CACERES, M. (1997): *Las épocas de la literatura española*, Ariel, S.A., Barcelona str. 370-371

¹⁰ GARCIA GUAL, C. (1996), "Novelas históricas y películas de romanos", *Scope, Estudios de imagen*, 1996 (1), str. 123-137

Sienkiewiczowskie *Quo Vadis?* zdaje się zajmować w polisystemie literatury hiszpańskiej dość wysoką pozycję powieści ciekawej i chętnie czytanej ze względu na nieprzemijające walory moralne, które propaguje i w większym zapewne stopniu, ze względu na wyraźne cechy best-selleru o żywej, ciekawej akcji, silnie nacechowanych charakterologicznie a jednak żywych i barwnych postaciach, wdzięcznym i łatwym do wyobrażenia sobie tle historycznym a w końcu, dlaczego nie, szczęśliwemu zakończeniu.

Ginie jednak w tłumaczeniu, a raczej w nowym systemie, który asymiluje powieść jej wymiar alegoryczny, który był jednym z założeń autora i jednym z ważnych dla polskiego czytelnika wymiarów dzieła. Sienkiewicz, w jednym ze swoich pism wspomina, że pociąga go idea przeciwstawienia sobie dwóch światów, z których jeden wyobrażałby potęgę władzy z całym jej bezdusznym systemem administracji a drugi jedynie siłę ducha.¹¹ Idea ta pociągała go szczególnie, ponieważ dostrzegał w niej odzwierciedlenie ówczesnej sytuacji Polski, która w owym czasie mogła jedynie przeciwstawić swym zaborcom o dobrze zorganizowanej państwowości i doskonale rozwiniętym aparacie administracyjnym niezłomność w dążeniu różnymi drogami do zachowania tożsamości narodowej i odzyskania utraconej niepodległości, jak dążyli niestudzenie pierwsi chrześcijanie opisani w *Quo vadis?* do utrzymania swojego stylu życia i wiary, czyli szeroko pojętej wolności.

W badaniach obejmujących tłumaczenia współczesnej literatury polskiej na język hiszpański opieramy się głównie na teorii polisystemów Even-Zohara, teorii przekładu i manipulacji literatury Leo Hermansa i opisowych studiach przekładu Gideona Toury. Próby znalezienia grupy tłumaczeń prozy polskiej na język hiszpański i umiejscowienia jej jako podsystemu w polisystemie literatury hiszpańskiej naprowadziły nas w pierwszy rzędzie na tłumaczenia

---

¹¹ PRESA GONZALEZ, F. (1997): "Literatura polaca", *Historia de las literaturas eslavas*, Ediciones Cátedra, S.A., Madrid, str. 765

prozy Henryka Sienkiewicza. Jest on jednym z pierwszych autorów polskich tłumaczonych i wydawanych w Hiszpanii a zarazem jest autorem polskim najliczniej reprezentowanym w przekładach na hiszpańskim rynku wydawniczym. Przyczyn tego stanu rzeczy można doszukiwać się w przystępności, a jednocześnie licznych walorach jego prozy, która, między innymi, dzięki swej sile wyrazu, trafności opisu i barwności postaci przyciąga liczne rzesze czytelników. Przepuszczalnie twórczość ta wypełnia pewną lukę, a może uzupełnia pewien przedział w polisystemie literatury hiszpańskiej, który, jak każdy inny, wykazuje zapotrzebowanie na interesujące, przystępne powieści przygodowe czy historyczne.

Szczególne miejsce w tym przedziale zajmuje powieść *Quo vadis?*. Jej uniwersalny charakter, jej cechy best-selleru a także fakt, że właśnie za nią otrzymał Sienkiewicz nagrodę Nobla zdają się być podstawowymi czynnikami wpływającymi na to, że została ona stosunkowo szybko przetłumaczona i doczekała się wielu wydań. Powieść, poza wymienionymi już uprzednio cechami charakteryzuje się tym, że zarówno jej tło historyczne (starożytny Rzym czasów Nerona), jak i jej tematyka (obrona wiary chrześcijańskiej) a także motywy takie jak miłość, która pokonuje wszelkie przeszkody czy zwycięstwo dobra nad złem są dobrze znane czytelnikowi hiszpańskiemu, z czego zapewne również wynika łatwość z jaką *Quo vadis?* znalazło sobie trwałe miejsce w polisystemie literatury hiszpańskiej. Pozycja powieści w tym systemie nie jest jednak stała. Można zaobserwować jej odbiór się w okresie 1900-1930 jako pozycji poważnej, starannie wydawanej, zaakceptowanej oficjalnie przez władze kościelne. W okresie od 1940 do 1970 następuje jej przejście na pozycję lektury, która znajduje się na liście książek dozwolonych przez cenzurę okresu frankistowskiego, i w której dostrzeżono zapewne świetny materiał dydaktyczny i umoralniający przede wszystkim dla młodzieży. Lata 1970-2000 to okres ponownej zmiany pozycji *Quo vadis?*, która z traktatu dydaktyczno-moralnego staje się przede wszystkim chętnie czytaną powieścią historyczno-przygodową.

Można więc zaryzykować stwierdzenie, że Quo vadis? Ma stałe ale nie statyczne miejsce w polisystemie literatury hiszpańskiej.

Wydaje się, że nie przez przypadek twórczość Sienkiewicza jest jedną z pierwszych i jednocześnie najliczniej reprezentowanych w polisystemie literatury hiszpańskiej. Trafne obserwacje Gideona Toury dotyczące potrzeby wypełnienia luki w systemie meta znalazły tu swoje potwierdzenie. Można je jedynie uzupełnić o obserwację, że w tym konkretnym przypadku owa luka w polisystemie literatury hiszpańskiej została uzupełniona o o jedno z najbardziej poczytnych i uniwersalnych dzieł literatury polskiej. Należy przy tym dodać, że pod wpływem zmian w polisystemie meta, zmienia się również pozycja powieści w tym polisystemie i chociaż w różnych okresach uwypukla się różne jej wartości nigdy nie zostaje odebrana przez czytelnika hiszpańskiego w sposób całkowicie inny niż odbierana jest przez czytelników polskich.

Nie chcąc wyciągać przedwczesnych, może zbyt daleko idących wniosków o „przecieraniu szlaków” czy twórczości Sienkiewicza jako osi podsystemu tłumaczeń polskich w polisystemie literatury hiszpańskiej, uważamy za właściwe nadmienić, że stanowi ona w tym przypadku mocny i trwały punkt odniesienia.

BIBLIOGRAFIA

EVEN-ZOHAR, I.(1990): “Polisystemic theory”, *Poetics Today*, 11, nr 1, srt.9-85

EVEN-ZOHAR, I.(1997): [http//w.w.w.tan.tc.il/itamarez/papers](http://w.w.w.tan.tc.il/itamarez/papers)

GARCÍA GUAL, C. (1996): “Novelas históricas y películas de romanos”, *Scope, estudios de imagen*, 1996, (1)

HERMANS, G.(ed.) (1995): *The manipulation of literature studies in literary translation*, Croom Helm Ltd., Australia

LEFEVERE, A. (1997), *Traducción, reescritura y la manipulación del canon literario*, Ediciones Colegio de España, Salamanca

PEDRAZA JIMÉNEZ, F.G., RODRIGUEZ CACERES, M.(1997): *Las épocas de la literatura española*, Ariel, S.A., Barcelona

PRESA GONZÁLEZ, F.(1997): "Literatura Polaca", *Historia de las literaturas eslavas*, Ediciones Cátedra, S.A., Madrid, str. 541-977

TOURY, G.(1995): *Descriptive translation studies and beyond*, Jon Benjamins, Amsterdam